

УДК 159.9.01:159.9.018:159.98

В. І. Подшивалкіна, проф., д-р соціол. наук, **Н. П. Золотова**, канд. соціол. наук,
Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра загальної та соціальної психології

МОНІТОРИНГ У ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ ТА ПРАКТИЦІ

У нашій роботі ми зробили спробу проаналізувати деякі особливості моніторингових процедур у психології, що можуть забезпечити зближення наукової та практичної психології та сприяти більш поважному відношенню науковців до діяльності колег-практиків як джерела максимально наближеної до реального життя психологічної інформації.

Ключові слова: методологія, дослідницькі стратегії, психологічна практика, психологічний моніторинг, профпідбір.

Розрив між дослідницькою, академічною та практичною психологією обговорюється вже довгі роки. Ці дві психології фактично існують як дві різні професійні сфери, що мають свою мову, свої одиниці аналізу, свою логіку [10].

Зближення методологій гуманітарних, природознавчих та технічних наук сприяло зміні соціального статусу науки та актуалізації її конструктивістських функцій на підставі уявлень про цілісність світу, поширення та ускладнення об'єктної сфери науки за рахунок включення нових об'єктів, що пов'язані з науково-технічним розвитком та практичною діяльністю людей. Нова так звана постмодерністська чи постнекласична методологія дозволяє не тільки зберегти буттєвий сенс теоретичних конструктів, але й забезпечує переклад індивідуального досвіду на інтерсуб'єктний досвід перетворення та маніпулювання природним, психологічним та соціальним оточеннями.

У психології загалом, зокрема у вітчизняній, намітилися тенденції методологічного самоаналізу практичної психології, що традиційно було функцією тільки науки, а сьогодні є реакцією на зростання та ускладнення психологічної практики [3; 5]. Дослідницька психологія, з одного боку, засвоює напрямки роботи традиційної практичної психології, а науковці активно включаються до різних форм консультування та практичної діяльності, з другого боку — практична психологія засвоює різні форми теоретизування, що були характерними для дослідницької психології. Це дає надію на подальше когнітивне наближення між ними.

Формування постнекласичної парадигми змінює статус психологічної практики, що стає джерелом як нового теоретичного знання, так і нових психологічних технологій. Показником прояву цієї тенденції може виступати зростання інтересу до моніторингової стратегії психологічних досліджень. Але й вона ще не дуже проаналізована з мето-

дологічної та методичної точок зору. Відмітимо, що моніторингові процедури існують поряд з процедурами експериментальних, порівняльних та лонгітюдних досліджень, але й окремо, самостійно. З нашої точки зору, моніторинг — це дослідницько-прикладна процедура, яка необхідна перш для практики загалом, зокрема психологічної практики.

Е. Ф. Зеєр розглядає психологічний моніторинг як процес спостереження за станом об'єкту за допомогою безперервного та періодичного збору даних, на основі ключових показників про різні психологічні явища [2, с. 18]. У такому визначенні моніторингу не зовсім зрозуміло, чим відрізняється психологічний моніторинг від лонгітюдного або порівняльного дослідження. На наш погляд, психологічний моніторинг — це періодичний повторний вимір відповідних параметрів, щоб визначити ефекти специфічних стратегій діяльності або керування, а також реакції різних систем на зміни в більш широкому середовищі. Призначення моніторингових процедур не стільки пояснення, скільки розуміння особливостей ефектів реалізації психологічних програм або технологій, реакцій на зовнішні зміни. Тобто, психологічний моніторинг це стратегія, що пов'язана з дослідженням позитивних або негативних наслідків в будь-якій практичній діяльності, зокрема психологічній [8; 9; 11].

Семантичний аналіз поняття "моніторинг" дозволяє зафіксувати кілька важливих моментів. У загальному виді моніторинг — це огляд або спостереження, що спрямовані на виявлення несправностей у роботі, відхилень від оптимального функціонування об'єктів. У психології це поняття подібно з поняттям інтроспекції, але без теоретичних імплікацій. У техніці монітором називається прилад для контролю певних параметрів, що повинні зберігатися в заданих параметрах. В англійській мові похідне від кореня "monitor" "monition" перекладається як нагадування, застереження, зауваження, вказівка.

Моніторинг — це процес, що поєднує оцінку ситуації, науковий супровід, оцінку ефективності реалізації програм, проектів і їхніх складових. Він спрямований на виявлення відхилень від реалізації програми й внесення корекції в процес їхньої розробки й реалізації. Іншими словами, моніторинг пов'язаний з оцінкою ефектів певних типів рішень, відстеження процесів по їхній реалізації.

Важливе значення має аналіз особливостей порівняльного, лонгітюдного, експериментального та моніторингового досліджень. Основне призначення порівняльної стратегії дослідження полягає у виявленні особливостей стану об'єкта або процесу у різних середовищах, просторах, або виявлення зміни стану об'єкту в одному середовищі, але у різні періоди. Призначення лонгітюдної стратегії полягає у дослідженні особливостей процесу розвитку психологічного явища. Експериментальна стратегія перш за все відрізняється штучним характером та формалізацією умов проведення дослідження, контролем за параметрами проведення експерименту, наявністю залежної та незалежної перемінних. На відміну від цих стратегій моніторингова стратегія має на меті не стільки виявити зміни стану об'єкту, скільки виявити позитивні або негативні наслідки цілеспрямованого або неціле-

спрямованого впливу на нього у природничих умовах. При цьому необхідно підкреслити, що використання моніторингової стратегії базується на тому, що, з одного боку, психологічна реальність має генетичну обумовленість чи спадкостійкість у часі, а з іншого — психологічна реальність змінюється згідно з контекстом свого існування, з конкретною ситуацією, тобто існує в умовах невизначеності, що пов'язано з множиною умов її існування.

Перш за все метою моніторингової стратегії є оцінка ефектів і наслідків реалізації програм, але й разом з тим необхідно підкреслити значення матеріалів моніторингового дослідження для розвитку науки.

На наш погляд, можливо виділити деякі фактори, що обумовлюють розвиток моніторингової стратегії. Перш за все, необхідність у моніторинговій стратегії відчувається у період динамічних змін у житті людини, соціальної групи або у суспільстві загалом, коли змінюються перш за все смисли життя та діяльності. Моніторинг є дуже корисним, коли існують різні сфери (освітня, професійна, сімейна, дозвілля та інші) що мають різний вплив на будь-яку психологічну реальність та мають різні оціночні вимоги до неї. Моніторингова процедура необхідна в умовах, коли є багато підходів та різних оціночних систем, наприклад, при наявності різних наукових шкіл, різних парадигм. К. Мангейм підкреслює, що ХХ століття характеризується раціоналізацією процесу вибору самих оціночних систем, тобто самі оціночні системи стають предметом наукових дискусій [4]. Крім того, моніторинг потрібен коли мова йде про духовну послідовність оціночних систем, перш за все, в умовах соціальних змін та існування міжпоколінних відмінностей.

Виходячи з особливостей призначення моніторингової стратегії, можна виділити деякі її принципи:

1. Принцип нетотожності об'єктів самим собі у часі.
2. Принцип когерентності та взаємообумовленості негативних та позитивних тенденцій.
3. Принцип полісуб'єктності змін.
4. Принцип не повної раціональності.
5. Принцип багатовекторності змін та множинності результатів розвитку психологічної реальності.

Виходячи з можливостей психологічного моніторингу, можна виділити два типи користувачів його результатами. По-перше, самі практичні психологи повинні користуватися моніторинговою стратегією для аналізу наслідків своєї діяльності та впливу психологічних розробок та технологій на неї. По-друге, користувачами результатів моніторингових досліджень є науковці, які мають подібні або альтернативні погляди на досліджувані процеси. Результати моніторингу можуть стати матеріалом для вторинної обробки й аналізу даних для пошуку об'єктивних закономірностей і нових інтерпретативних моделей.

Тому ми поставили за мету виявити можливості різних інтерпретацій деяких результатів моніторингу розвитку психологічних якостей на прикладі аналізу результатів впровадження однієї з психологічних технологій — професійного психологічного підбору.

За Глуханюком М. Л., професіоналізм може бути розглянутим у двох аспектах: професіоналізм діяльності і професіоналізм особистості [1, с. 24]. Перший тип професіоналізму пов'язаний з якісною характеристикою суб'єкту діяльності, що відображує високу професійну кваліфікацію та компетентність, різноманітні активні професійні вміння та навички, володіння сучасними алгоритмами та засобами вирішення професійних завдань, що дозволяє виконувати діяльність з високою продуктивністю. Щодо професіоналізму особистості, то він є якісною характеристикою суб'єкту праці, що відображує високий рівень розвитку професійно важливих якостей, адекватний рівень змагань та ціннісних орієнтацій.

В основі професійного психологічного підбору є поняття професійної здатності, що може бути розглянута як сукупність психологічних та психофізіологічних особливостей, необхідних та достатніх для досягнення людиною, при наявності у неї спеціальних знань та навичок, достатньо високого рівня продуктивності. Ступінь професійної гідності оцінюється відповідністю якостей індивіда вимогами професії. Таким чином, професійний психологічний підбір — це психологічно обґрунтований допуск людей до деякого виду діяльності або професійного навчання.

Ми маємо унікальну можливість проаналізувати деякі тенденції розвитку технології підбору оперативного-диспетчерського персоналу, що був розроблений групою психологів у Молдавській енергосистемі наприкінці 70-х років. З 1979–1981 рр. — це роки експериментального впровадження технології, з 1982 року — початок реальної роботи з персоналом на основі цієї технології, що функціонує по сьогоднішній день.

Слід відмітити, що професійні психологи працюють у молдавській енергетиці з початку 70-х років, у том числі один із авторів статті. Роки перебудови не були катастрофічними для роботи групи. Досвід роботи психологів знайшов відображення у двох кандидатських та докторській дисертаціях.

На основі факторного й кластерного аналізу результатів психологічного тестування й експертного оцінювання діяльності ОДП в кінці 70-х (Кузьміна Т. М., Подшивалкіна В. І.) та уточнення на початку 90-х років (Подшивалкіна В. І., Золотова Н. П.) нами було виявлено, що визначальним показником профздатності людини до цього виду діяльності є рівень розвитку інтелекту. Всі показники, що характеризують інтелект, становлять перший і найбільш вагомий за рівнем дисперсії фактор. Другим по значущості фактором, що визначає профздатності людини до оперативного-диспетчерської діяльності, є увага й такі її характеристики, як стійкість, розподіл і концентрація уваги. Третім фактором, що визначає професійну придатність, є емоційна стійкість [5, с. 352]. Технологія заснована на батареї тестів, що включає Шкали виміру інтелекту Векслера, 16-факторний особистісний опитувальник Р. Кеттелла, методику Е. Мира-і-Лопеса, коректурну пробу, методику рисункової фрустрації Роценцвейга, тест Айзенка, тест вибору кольору Люшера, тест "Переплутані лінії" і ін. [7].

Спочатку система підбору персоналу електричних мереж і станцій ґрунтувалася на єдиній технології й видачі трьох можливих типів висновків: безумовно придатний, умовно придатний, непридатний.

Перший моніторинг технології був зроблений на початку 90-х років. Через десятиліття накопичений статистичний матеріал дозволив внести деякі корективи в дану технологію. У ці роки технологія була вдосконалена, і були виділені дві технологічні підсистеми: профпідбір оперативного персоналу станцій і мережних підприємств, які відрізнялися рівнем вимог до претендентів і враховували не тільки схожість видів діяльності на цих двох видах підприємств, але й розходження між ними. Крім того, були запропоновані 5 рівнів висновків замість трьох, що дозволило забезпечити більшу диференціацію диспетчерів за рівнем відповідності їхніх якостей вимогам спеціальності: безумовно придатні, у цілому придатні, придатні, умовно придатні, не придатні.

У середині 2005 року був започаткований моніторинг якісних змін у системі професійно важливих якостей за останні 20 років. Основне питання, чи є зміни у прояві професійно важливих якостей у спеціалістів, представників різних поколінь робітників.

У даному випадку ми обґрунтуємо, чому обрана моніторингова стратегія. Перш за все тому, що мова йде про технологію, з якою пов'язані дві дослідницькі вибірки (результати тестування у 1982–1983 роках та у 2000–2003 роках). По-друге, вибір показників моніторингу повністю залежить від тих, що закладені у технологію. Тобто вибір цих показників не повністю залежить від дослідника. По-третє — найбільш суттєве значення порівняння результатів має для удосконалення конкретної технології. Але й разом з тим ми маємо ситуацію, коли результати моніторингу можуть виходити за межі практичних інтересів і мати науковий інтерес.

Гіпотеза дослідження полягала у тому, що під впливом різних факторів існує тенденція зміни деяких особистих показників у цілому вибірці спеціалістів, що проходили процедури профпідбору. Ця тенденція особливо яскраво відмічалася психологами, що впродовж років проводять обстеження робітників, зокрема за субтестом "набір символів" у тексті Векслера.

Останні два десятиріччя характеризуються значними змінами у всіх сферах життєдіяльності людини, зокрема політичній та технологічній. З нашої точки зору зміни показників деяких тестів можуть бути показниками деяких популяційних змін. Наприклад, на початку 70-х років, коли тест Векслера активно впроваджувався у СРСР, багато дослідників відмічали, що показники радянської вибірки, зокрема субтесту "Набір символів" значно відрізнялися від американської вибірки.

Ми проаналізували індивідуальні результати тестування персоналу в 1981–1983 роках та 2000–2003 роках. Усього було взято 105 індивідуальних результатів відповідно 55 та 50. Слід відмітити, що у нашій вибірці ми маємо дві групи, у яких однаково представлені спеціалісти з вищою та спеціальною освітою. Вибірка 2000–2003 років представлена більш старшою віковою підгрупою, ніж у першій вибірці. Це пов'язано з тим, що останні роки молодь рідко обирає цей вид діяльності. Але й математико-статистичні процедури дозволяють виконувати порівняльні процедури, не зважаючи на деякі особливості цих вибірок.

Таблиця 1

Характеристика вибірки обстежених за віком та освітою

Характеристики Вибірки	Освіта		Вік		
	вища	спеціальна	21-29	30-39	40-61
1982-1983 рр.	29	26	22	18	15
	52,7%	47,3%	40,0%	32,7%	27,3%
2000-2003 рр.	27	23	15	15	20
	54,0%	46,0%	30,0%	30,0%	40,0%

Ми провели порівняльний аналіз результатів тестування у двох вибірках. На основі дисперсійного аналізу (по програмі ANOVA) нами було виявлено поліпшення деяких показників у вибірці обстежених, які проходили процедури профпідбору в останні роки. Було виявлено за критерієм Фішера значне зменшення показників неправди у тесті Айзенка ($F = 4,502$, $p < 0,05$), а також значне зростання деяких показників уваги за методикою "Коректурна проба": стійкість уваги в нормальних умовах ($F = 14,461$, $p < 0,01$) та умовах поміх ($F = 12,846$, $p < 0,01$), розподіл уваги в умовах поміх ($F = 6,498$, $p < 0,05$), а також — концентрації уваги за субтестом "Набір символів" Шкали виміру інтелекту Векслера ($F = 4,3456$, $p < 0,05$).

З таблиці 2 видно, що за останні роки поліпшилися всі ці показники у трьох вікових групах.

Таблиця 2

Показники уваги у двох вибірках обстежених

Вікові групи	Вибірка	Шкала неправди за тестом Айзенка	Стійкість уваги (Корект. проба)	Стійкість уваги в умовах поміх (Корект. проба)	Розподіл уваги в умовах поміх (Корект. проба)	Концентрація уваги (Субтест "Набір символів за Векслером)
21-29	1982-1983	4,00	,9487	,9561	440,071	54,45
	2000-2003	3,60	,9724	,9733	507,874	60,27
30-39	1982-1983	4,83	,9512	,9504	472,438	55,72
	2000-2003	3,64	,9782	,9796	523,414	60,53
40-61	1982-1983	5,33	,9307	,9249	391,821	45,79
	2000-2003	4,15	,9691	,9669	454,249	51,85
Total	1982-1983	4,64	,9446	,9458	437,505	52,63
	2000-2003	3,84	,9728	,9727	491,086	56,98

Як свідчать результати аналізу, впровадження технології супроводжується зростанням рівня довіри до професійного підбору, що знаходить відображення у зменшенні показників по шкалі неправди за методикою Айзенка у всіх вікових групах. Ці тенденції відображені також у зменшенні показників по шкалі МВ (самопрезентації) за методикою Кеттелла. Щодо зниження узагалі показників неправди, то це може бути пояснено під кутом зору сприйняття та рівня довіри до технології професійного підбору. Двадцять років тому, коли ця процедура була інноваційною, не традиційною, вона могла викликати різні засоби самозахисту людини від психологічних процедур.

Щодо поліпшення показників уваги, то це можна було б пояснювати поліпшенням роботи робітників відділів кадрів, які більш уважно стали відноситися до направлення до психологів тих, хто намагається виконувати оперативно-диспетчерську діяльність. Але й оскільки більш значні розбіжності між вибірками торкаються не інтелекту та емоційних характеристик, а перш за все уваги, може бути висунута гіпотеза про наявність змін між поколіннями у рівні якостей уваги тих, хто професійно визначився до цієї роботи. Особливе значення має збільшення інформаційних та комп'ютерних технологій у житті людини, що надає підстави говорити про формування так званого інформаційного суспільства. Як зміна технологій впливає на розвиток людини і чи є необхідність вивчати популяційні міжпоколінні зміни у показниках психологічного розвитку людини? Це питання, яке важко перевірити традиційним експериментальним шляхом. Необхідні нові дослідницькі стратегії, у тому числі моніторингові.

Таким чином, на наш погляд, ми можемо відмітити, що у межах практичної психології накопичується значний матеріал про психологічні особливості людей, у тому числі професіоналів, що може стати матеріалом для виявлення нових закономірностей.

Коли психологія орієнтувалася на класичні наукові принципи, найбільш адекватними уявлялися результати наукового експерименту, що створювався у наукових лабораторіях і розповсюджувався на практичну діяльність. Але й наприкінці ХХ століття нова постнекласична методологія поставила під сумнів повну тотожність штучних та природних умов прояву психологічної реальності. Це означає, що психологічна практика може стати новим каналом для збору та аналізу інформації для продуктивного розвитку психологічної науки. Це означає необхідність створення нових форм співпраці науковців та практиків з одного боку, а з другого — необхідність формування культури саморефлексії та самоаналізу психологів практиків, готовність до накопичення та аналізу матеріалів для подальшого аналізу.

Технології, що розробляються та впроваджуються у практику у останні десятиліття можуть забезпечити результатами, що є дуже корисними для розвитку сучасної психології. Таким чином, моніторингові процедури, що пов'язані з контролем впровадження психологічних технологій, можуть мати інтерес і для науковців та для розвитку науки. Більш того, ці результати є перевірені практикою і це може сприяти більшій довірі суспільства до психології.

Литература

1. Глуханюк Н. С. Психология профессионализации педагога. — Екатеринбург, 2000. — 124 с.
2. Зеер Э. Ф. Профессионально-образовательное пространство личности / Рос. гос. проф.-пед. ун-т; Нижнетагил. гос. проф. колледж им. Н. А. Демидова. — Екатеринбург, 2002. — 126 с.
3. М'ясоїд П. Наука і практика у роботі психолога // Психологія та суспільство. — 2004. — № 3. — С. 5–74.
4. Мангейм К. Диагноз нашего времени. — М.: Юрист, 1994. — 699 с.
5. Подшивалкіна В. І. Методологічні проблеми професійного самовизначення та професійної диференціації психологічного товариства / Психологія і суспільство. — 2005. — № 2. — С. 3–10.
6. Подшивалкіна В. И. Социальные технологии: проблемы методологии и практики. — Кишинев, 1997. — 357 с.
7. Подшивалкіна В. И., Золотова Н. П. и др. Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста. — Кишинев, 1997. — 198 с.
8. Подшивалкіна В. И. Социальный мониторинг: методологические проблемы оценки эффектов социальных инноваций // Тезисы и доклады выступлений на II Всероссийском социологическом конгрессе "Российское общество и социология XXI века: социальные вызовы и альтернативы". — Т. 1. — С. 241–242.
9. Професійний відбір та моніторинг стану адаптації організму працівників в умовах впливу фізичних навантажень: Метод. рек. / Український центр наукової медичної інформації та патентно-ліцензійної роботи / М. Г. Карнаух (уклад.). — К., 2004. — 28 с.
10. Юркевич А. А. Методологический либерализм в психологии // Вопросы психологии. — 2001. — № 5. — С. 3–18.
11. Яременко О. О. Моніторинг соціальної політики в Україні // Соціальні пріоритети ринку праці в умовах структурної модернізації економіки. — Т. 1. — К., 2000. — С. 29–36.

В. И. Подшивалкіна, Н. П. Золотова

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра общей и социальной психологии

МОНИТОРИНГ В ПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ НАУКЕ И ПРАКТИКЕ

Резюме

В работе проанализированы некоторые особенности мониторинговых процедур в психологии, которые могут обеспечить сближение научной и практической психологии, а также способствовать более заинтересованному отношению ученых — психологов к деятельности коллег-практиков, как источнику максимально приближенной к реальной жизни психологической информации.

Ключевые слова: методология, исследовательские стратегии, психологическая практика, психологический мониторинг, профподбор.

V. I. Podshyvalkina, N. P. Zolotova

Odessa National Mechnikov University,
Department of general and social psychology

MONITORING IN PSYCHOLOGICAL SCIENCE AND PRACTICE

Summary

In this article we analyzed some features of psychological monitoring, which can help to cooperate activity of scientists and practices in exploration of psychological phenomenon in real condition.

Keywords: methodology, research strategies, psychological practice, psychological monitoring, personal selection.